

УДК 159.9.923.2:5

DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2021.2\(16\).8](https://doi.org/10.17721/upj.2021.2(16).8)

Соснюк О. П.,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: oleh.sosniuk@knu.ua
ORCID: 0000-0002-7558-8879
Researcher ID: W-2633-2017

Остапенко І. В.,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України
E-mail: ostapenko.iryana.vit@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6710-5964
Researcher ID: V-3216-2017

Столярова Д. О.,

студентка 4 курсу,
факультет психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: stoliarovadaria@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0890-5539

ФАКТ-ЧЕКІНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Стаття присвячена вивченню особливостей використання технологій факт-чекінгу для розвитку критичного мислення користувачів соціальних медіа в умовах тренінгу. Розглянуто основні підходи до визначення поняття критичне мислення, а також деякі сучасні моделі критичного мислення.

Одним з перспективних напрямів розвитку критичного мислення є формування навичок факт-чекінгу. Запропоновано методику оцінки готовності до розпізнання фейків та здатності ідентифікувати фейкову інформацію (на прикладі повідомлень про SARS-CoV-2). Визначено провідні маніпуляційні техніки, які використовувались у мас-медіа та соціальних мережах для поширення фейків стосовно вакцинації проти SARS-CoV-2. Представлено програму тренінгу формування навичок комплексного факт-чекінгу, що передбачає перевірку достовірності фото/зображень, відеоконтенту та вербального контенту. Для закріплення навичок факт-чекінгу запропоновано використовувати веб-квест. Запропонована програма пройшла успішну апробацію. За результатами діагностики доведено, що оволодіння технологіями факт-чекінгу покращує здатність до розпізнавання фейків про вакцинацію та SARS-CoV-2, підвищує резистентність користувачів соціальних медіа до маніпуляційних впливів та позитивно впливає на розвиток їх критичного мислення. Перспективи подальших досліджень полягають в розробці та апробації комплексних тренінгових та навчальних програм, спрямованих на розвиток критичного мислення, а також у вдосконаленні інструментів діагностики рівня сформованості критичного мислення у представників різних вікових груп.

Ключові слова: факт-чекінг, критичне мислення, масова комунікація, соціальні медіа, медіаконтент, фейкові новини, резистентність до маніпуляцій, тренінг.

Вступ

Розвиток критичного мислення є одним з найважливіших напрямів психологічної допомоги особистості, що знаходиться в інформаційному просторі, насиченому фейковими повідомленнями про важливі аспекти суспільного та політичного життя, а також торкаються проблем безпеки та здоров'я.

Постановка проблеми. Варто відзначити, що сучасна людина занурена у специфічний інформаційний простір, який утворює навколо неї крос-медіа та транс-медіа середовище, але в переважній більшості випадків навіть не здогадується про це. Так, у взаємодії з засобами масової інформації людина отримує доступ до одного й того ж контенту, що одночасно розміщується на різних платформах і транслюється через різні мультимедійні пристрої. Саме в цьому полягає сутність крос-медійного впливу (Садівничий, 2017). Водночас, людина має справу з сукупністю різного типу контенту, частини якого також транслюються через мультимедійні канали, але при цьому відносяться

до одного медіапроєкту. Завдяки цьому відбувається транс-медійний вплив (Сивцова, 2016).

Внаслідок такої взаємодії з медіа у людей формуються ілюзорні уявлення про об'єктивність інформації, яка отримується з різних джерел. З одного боку, це призводить до одностайності думок (нерідко помилкових та хибних) в масовій свідомості стосовно тих чи інших подій. З іншого боку, таким чином, з'являються ризики потрапляння під маніпуляційний вплив, протистояти якому людина може бути психологічно не готова, але при цьому продовжує активно користуватись соціальними медіа і тим самим наражатись на додаткову небезпеку. Саме тому виникає потреба у розробці сучасних інструментів та методів підвищення резистентності особистості до маніпуляцій, оволодіння якими в процесі тренінгу сприятиме розвитку критичного мислення.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей використання технологій факт-чекінгу для розвитку критичного мислення користувачів соціальних медіа в умовах тренінгу.

Теоретичний аналіз

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз літератури, яка присвячена проблематиці дослідження, засвідчує, що підвищити резистентність до негативних маніпуляційних впливів можна завдяки розвитку критичного мислення, яке, за визначенням Д. Майерса, не приймає аргументи та висновки сліпо, швидше навпаки, воно досліджує припущення, розпізнає приховані цінності, оцінює наявні дані та висновки (Майерс, 2006). Інші науковці додають додаткових барв у розуміння критичного мислення, що визначається ними як: 1) розумне рефлексивне мислення, спрямоване на прийняття рішення, чому довіряти і що робити (Ennis, 2003); 2) інтелектуально впорядкований процес активного та вмілого аналізу, концептуалізації, застосування, синтезування та/або оцінки інформації, отриманої чи породженої спостереженням, досвідом, роздумами або комунікацією, як орієнтир для переконання та дії (Paul, 1990); 3) використання когнітивних технік або стратегій, які збільшують можливість отримання бажаного кінцевого результату (Halpern, 2014).

Незважаючи на варіативність поглядів на критичне мислення, всі зазначені визначення передбачають певну психологічну активність, яка має бути спрямована на вирішення конкретних когнітивних задач (Луценко, 2014). Саме ці моменти знайшли своє відображення у двох популярних моделях критичного мислення. Так, у диспозиційній моделі Р. Енніса визначено низку характеристик, необхідних для розвитку критичного мислення: уміння ясно висловлюватись, орієнта-

ція на пошук підстав, прагнення бути поінформованим, орієнтація на пошук альтернатив, відкритість до нового досвіду etc (Ennis, 2003). У п'ятикомпонентній моделі Д. Ф. Халперн виокремлено такі складові як: вербальне мислення, ймовірність, перевірка гіпотез, аналіз аргументів, прийняття рішень (Halpern, 2014).

Таким чином, зазначені моделі істотно відрізняються між собою. У моделі Р. Енніса основна увага приділяється внутрішнім характеристикам критичного мислення, тоді як у моделі Д. Ф. Халперн більше уваги приділяється вмінням та навичкам, необхідним для критичного мислення. Серед українських дослідників є чимало дослідників обох моделей (Тягло, 2008; Хоменко, 2016). Однак, з огляду на предметний фокус нашого дослідження, модель Д. Ф. Халперн видається більш продуктивною, Насамперед, в контексті розвитку критичного мислення в умовах тренінгу. Адже науковці зазначають, що критичне мислення не можна прирівнювати до гарної пам'яті, розуміння складних ідей чи творчої інтуїції. Ключовими характеристиками критичного мислення є: самостійність та автономність; інформаційна насиченість (оперування знаннями); прагнення до пошуку переконливої аргументації; постійне вдосконалення у соціальній взаємодії, що передбачає відточеність у виступах, дискусіях, публікаціях (Klooster, 2001; Saiz, C. & Rivas, S. F., 2016).

Виділення невіршених раніше частин проблеми. Розвиток критичного мислення є вкрай важливим для сучасної людини, що перебуває під впливом крос-медіа та транс-медіа середовища. Особливо тоді, коли йдеться про сприймання інформації від якої може залежати особиста безпека та здоров'я.

Водночас, негативні впливи на громадян України через крос-медіа та транс-медіа середовище досить яскраво ілюструють приклади поширення дезінформації стосовно вакцинації населення та її дискредитації як засобу протидії пандемії COVID-19. Внаслідок цього, серед певної частини населення набувають популярності антивакцинаторські ідеї, які розповсюджуються через мультимедійні канали (в т. ч. через соціальні медіа), а зусилля органів влади та громадянського суспільства, спрямовані на підтримку вакцинації та профілактики поширення цієї небезпечної хвороби, знецінюються. Психологічних досліджень, які спрямовані на вирішення такого типу практичних завдань, поки замало. Сподіваємось, що здійснена нами спроба зможе частково покрити наявний дефіцит наукових розробок в цій сфері.

Методологія дослідження

На першому етапі нами було проведено контент-аналіз інформаційних повідомлень в ЗМІ та соціальних медіа з метою виявлення

маніпуляційних технік та фейкової інформації стосовно SARS-CoV-2 та вакцинації. При проведенні контент-аналізу ми використовували досвід інших науковців (Krippendorff, 2003) та власні напрацювання в цій сфері (Соснюк, 2007).

На основі аналізу цієї інформації було розроблено «Методику оцінки готовності до розпізнавання фейків та здатності ідентифікувати фейкову інформацію» (3 сеті по 5 фейкових та 5 правдивих інформаційних повідомлень, перший сет використовувався на другому етапі дослідження, другий та третій сеті - на третьому етапі). Процедура передбачає оцінку достовірності інформаційних повідомлень за дихотомічною шкалою. Набрані бали дозволяють визначити низький (1–3), середній (4–7) та високий (8–10) рівень готовності досліджуваних до розпізнавання фейків.

На другому етапі здійснювалось анкетне опитування з метою визначення ставлення досліджуваних до різних інформаційних джерел, визначався рівень готовності до розпізнавання фейків (за вказаною вище методикою) та рівень розвитку критичного мислення за методикою «Тест критичного мислення» Л. Старкі (адаптація О. Л. Луценко, 2014). За результатами діагностики було визначено досліджуваних з низьким та середнім рівнем готовності до розпізнавання фейків та рівнем розвитку критичного мислення, яким було запропоновано прийняти участь в тренінгу на наступному етапі дослідження.

На третьому етапі дослідження було проведено тренінг формування навичок факт-чекінгу для користувачів соціальних медіа, здійснено перевірку її ефективності за результатами «до-» та «після-» тренінгової діагностики (з використанням методу самозвітів, «Методики оцінки готовності до розпізнавання фейків та здатності ідентифікувати фейкову інформацію» (2 та 3 сеті інформаційних повідомлень), методики «Тест критичного мислення» Л. Старкі).

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилось у червні-вересні 2021 року.

На першому етапі вибірка контент-аналітичного дослідження складала 112 інформаційних повідомлень.

На другому етапі дослідження брали участь 105 осіб віком від 18 до 30 років та 101 особа віком від 31 до 45 років. Загальна кількість вибірки на цьому етапі складала 206 осіб (з них 108 – жіночої статі, 98 – чоловічої статі).

Загальна кількість вибірки на третьому етапі дослідження 48 осіб (з них 27 – жіночої статі, 21 – чоловічої статі). Всього було сформовано 4 тренінгові групи по 12 осіб в кожній (2 групи для осіб віком від 18 до 30 років, 2 групи для осіб віком від 31 до 45 років). Групи

були гетерогенні за статевою ознакою. В умовах пандемії тренінгові заняття проводились в онлайн форматі. Загальна тривалість тренінгу 10 годин.

Результати

Виклад основного матеріалу. За результатами контент-аналізу інформаційних повідомлень, які присвячені проблемам поширення SARS-CoV-2 та вакцинації, показав, на першому етапі дослідження встановлено, що для тенденційного висвітлення найчастіше використовуються такі маніпуляційні техніки як: посилення на авторитет представників професійних груп (науковці, лікарі), симуляція дискусії, фальшивий серіал, дезорієнтація, евфемізми, подвійні стандарти, вербальні кліше, монотонія, посилення на анонімні джерела, посилення на недоведені теорії. При цьому немає принципових відмінностей у використанні маніпуляційних технік в мас-медіа та соціальних мережах. Це пов'язано з тим, що значна кількість викривлених інформаційних повідомлень спочатку з'являється в інформаційному просторі саме через мас-медіа, а потім відтворюється в той чи інший спосіб у повідомленнях, які поширюються в соціальних мережах.

На основі аналізу отриманої інформації нами було зібрано приклади фейкових та достовірних повідомлень, які у подальшому використовувались для створення «Методики оцінки готовності до розпізнавання фейків та здатності ідентифікувати фейки» (таб.1)

Таблиця 1

Приклади фейкових інформаційних повідомлень про SARS-CoV-2 та вакцинацію

	Приклади фейкових інформаційних повідомлень
Фейк №1	«Ненароджені діти, клітини яких використали для розробки вакцини, були живими на момент отримання тканин»
Фейк №2	«Вакцини – це зброя масового ураження, вони викликають імунітет людини, а вакцинація в три етапи призводить до смерті організму»
Фейк №3	«Університет Джона Гопкінса підтверджує: ті, хто відмовляються від вакцинації, можуть бути вакциновані за допомогою тесту методом ПЛР»
Фейк №4	«Вакцина від COVID-19 містить важкі метали, які працюють за принципом чипів»
Фейк №5	«Настрій навколо американсько-німецької вакцини Pfizer/BioNTech стає напруженим. Точніше, скандальним. Після ін'єкцій люди почали помирати»

На другому етапі дослідження за результатами анкетного опитування було визначено інформаційні джерела, які мають найбільший

референтний вплив на досліджуваних. Для представників обох вікових груп (18-30 / 31-45) джерелами інформації, які викликають найбільшу довіру виступають: 1) друзі та знайомі (3,27 / 3,05); 2) інформаційні ресурси в Інтернет (3,25 / 2,90); 3) соціальні мережі (2,73/2,62). Меншою мірою досліджувані схильні довіряти; 1) друкованим ЗМІ (2,65 / 2,62); 2) радіо (2,30 / 2,62); телебачення (1,93 / 2,62). Тут більше помітні вікові відмінності. Досліджувані вікової групи 31-45 років в цілому більше довіряють традиційним ЗМІ (преса, телебачення, радіо) порівняно з досліджуваними вікової групи 18-30 років. Більше того, можна говорити про те, що традиційні медіа для людей зрілого віку настільки ж значущі, як і соціальні мережі.

Крім того, нами було визначено рівень готовності досліджуваних за «Методикою оцінки готовності до розпізнавання фейків та здатності ідентифікувати фейкову інформацію». Серед досліджуваних віком 18-30 років високий рівень готовності до розпізнавання фейків виявлено у 29,5%, середній – у 55,2%, низький – у 15,3%. Водночас, серед досліджуваних віком 31-45 років високий рівень готовності до розпізнавання фейків виявлено у 28,7%, середній – у 55,4%, низький – у 15,9%.

Схожі тенденції зафіксовано при аналізі результатів за методикою «Тест критичного мислення» Л. Старкі «Тест критичного мислення» Л. Старкі. Серед досліджуваних віком 18-30 років високий рівень критичного мислення виявлено у 32,4%, середній – у 56,1%, низький – у 11,5% досліджуваних. А серед досліджуваних віком 30-45 років високий рівень критичного мислення виявлено у 32,6%, середній – у 56,4%, низький – у 10%.

Також нами було встановлено наявність прямих і сильних кореляційних зв'язків між рівнем розвитку критичного мислення і рівнем готовності до розпізнавання фейків. Так, між низьким рівнем розвитку критичного мислення і низьким рівнем готовності до розпізнавання фейків коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0.68$ ($p<0,01$), між середнім рівнем розвитку критичного мислення і середнім рівнем готовності до розпізнавання фейків коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0.71$ ($p<0,001$), між високим рівнем розвитку критичного мислення і високим рівнем готовності до розпізнавання фейків коефіцієнт кореляції Спірмена $r=0.58$ ($p<0,01$),

Зазначимо, що такі результати є певною мірою очікуваними, адже учасниками дослідження були особи, які мають або здобувають вищу освіту. Звісно, більш високий рівень освіти можна розглядати як передумову розвинутого критичного мислення. І в даному випадку таке припущення знайшло свого підтвердження. Детальний аналіз результатів за даними методиками знаходиться поза межами предметного

фокусу даної статті. Однак ми плануємо це зробити в наших наступних публікаціях.

Зауважимо, що кількість досліджуваних, які мають низький рівень готовності до розпізнавання фейків і низький рівень критичного мислення, є досить невеликою. Саме тому для участі в тренінгу на третьому етапі запрошувались додатково досліджувані, які мали мінімальні бали, що відповідають середньому рівню готовності до розпізнавання фейків та розвитку критичного мислення.

На третьому етапі дослідження нами розроблено та здійснено апробацію модульної **Програми формування навичок факт-чекінгу користувачів соціальних медіа**.

Вступ. Спочатку відбувається знайомство та інформування учасників щодо мети тренінгу, принципів, норм та правил спілкування, регламенту. Далі в процесі тренінгу, спрямованого на формування навичок факт-чекінгу, ми проводимо групову бесіду, в якій учасникам пропонується розповісти те, що вони знають про COVID-19 та вакцинацію як засіб її профілактики. Після цього, ми пропонуємо їм виконати завдання методики оцінки готовності до розпізнавання фейків та здатності ідентифікувати фейки (другий сет з 5 достовірних та 5 фейкових інформаційних повідомлень). В процесі тренінгу зазвичай ми робимо це у форматі опитування-вікторини з використанням ігрової та навчальної платформи Kahoot! Це дозволяє провести експрес-діагностику обізнаності учасників стосовно COVID-19 та вакцинації.

Модуль 1. Формування навичок факт-чекінгу. Учасники знайомляться з алгоритмами проведення факт-чекінгу. З урахуванням того, що переважна кількість медіаконтенту креолізована (одночасно містить в собі вербальні, візуальні, аудіальні та інші компоненти), перевірка достовірності інформації може бути багаторівневою. Узагальнюючи досвід власних досліджень (Sosniuk & Ostapenko, 2018) та напрацювання практиків (Мороз, 2020; Шанковський, 2020) ми пропонуємо опановувати технології комплексного факт-чекінгу в наступній послідовності:

1) *факт-чекінг фотофейків* – перевірка достовірності фото/зображень: визначення оригінальності зображення та слідів обробки спеціальними редакторами (здійснюється через функцію пошук картинки в Google Chrome або через плагін Who stole my pictures при користуванні іншими браузером); встановлення дати створення оригінального зображення та копій; визначення того, що було зображено на первинному зображенні та ситуаційного контексту, до якого воно прив'язано;

2) *факт-чекінг відеофейків* – перевірка достовірності відеоконтенту: перевірка оригінальності відео, розміщених у соціальних медіа через пошук вихідного матеріалу (наприклад, на YouTube); визначення

ситуаційного контексту, до якого прив'язано оригінальне відео і порівняння з тим, що перевіряється; перевірка кількості та дат заливок на YouTube (чим більше заливок за короткий термін, тим вище вірогідність фейку); перевірка та порівняння коментарів під різними варіантами відео, завантаженими на YouTube; перевірка через аналіз відповідності деталей відео (назви, таблички, вулиці, будівлі, одяг людей, номерні знаки на авто тощо); перевірка за ключовими словами назви відео через пошукові системи YouTube та Google; перевірка через функцію пошук за картинкою в Google Chrome скріншоту найбільш яскравого епізоду відео, що перевіряється;

3) *факт-чекінг інформаційних повідомлень* – перевірка достовірності вербального контенту: пошук аналогічної інформації на інших ресурсах та порівняння їх змісту; встановлення відповідності заголовку та сутності події, що висвітлюється; визначення достовірності та змісту авторитетних джерел (зарубіжних, наукових, офіційних), на які посилаються в повідомленні, що тестується; встановлення оригінального першоджерела вербального контенту та порівняння з тим, що перевіряється; аналіз зовнішнього вигляду та мови очевидців (невідповідність одягу ситуації чи країні, наявність журналістських кліше в мові пересічних людей – ознака фейку).

Модуль 2. Закріплення навичок факт-чекінгу. Учасникам надаються інформаційні повідомлення, зібрані в соціальних медіа, і пропонується провести перевірку їх достовірності. Це дозволяє закріпити оволодіння навичками факт-чекінгу і змінити ставлення до інформації, яка надходить з соціальних мереж. Зазвичай дане завдання проводиться в 2-х міні-групах у форматі веб-квесту (Соснюк & Остапенко, 2018). Кожній групі дається окреме завдання і відповідні посилання для його виконання. У складі кожної групи формуються пари верифікаторів *фотофейків, відеофейків та фейкових інформаційних повідомлень*. Після виконання завдань веб-квесту результати презентуються кожної міні-групою та обговорюються усіма учасниками.

Модуль 3. Інтеграція набутого досвіду. На заключній стадії ми знов проводимо опитування-вікторину з використанням ресурсу Kahoot! аналогічне тому, що проводилось на початку тренінгу (використовується третій сет з 5 достовірних та 5 фейкових інформаційних повідомлень). В такий спосіб відбувається післятренінгова експрес-діагностика, за результатами якої учасники мають можливість пересвідчитись у якості здобутих ними знань та переконатись у необхідності володіння алгоритмами пошуку та перевірки достовірності інформації. Також на цьому етапі проводиться обговорення результатів тренінгу за методикою «Рефлексивний квадрат», а далі здійснюється післятренінгова

діагностика за методикою «Тест критичного мислення» Л. Старкі та збирається додаткова інформація методом самозвітів.

Аналіз результатів діагностики «до-» і «після-» тренінгу за «Методикою оцінки готовності до розпізнавання фейків та здатності ідентифікувати фейкову інформацію» свідчить про істотне та статистично значуще (на рівні $p < 0,01$) зростання показників, що може розглядатись як підтвердження ефективності розробленої програми (табл.2). Підтвердження зазначених позитивних змін також зафіксовано у самозвітах учасників тренінгу.

Таблиця 2

Значення Т критерію (Вілкоксона) при порівнянні результатів «до-» та «після-» тренінгової діагностики за показником рівня готовності до розпізнавання фейків («Методика оцінки готовності до розпізнавання фейків та здатності ідентифікувати фейкову інформацію»)

	Х _{ср} (до тренінгу)	Х _{ср} (після тренінгу)	p<0,01	
			Значення (Темп)	Статистичний висновок
1 група (вік 18-30)	2,86	5,74	7,38	Ткр=9; Темп<Ткр
2 група (вік 18-30)	2,94	6,52	6,90	Ткр=9; Темп<Ткр
3 група (вік 31-45)	2,58	5,15	8,02	Ткр=9; Темп<Ткр
4 група (вік 31-45)	2,72	5,38	7,84	Ткр=9; Темп<Ткр

Співставлення результатів діагностики «до-» і «після-» тренінгу за методикою «Тест критичного мислення» Л. Старкі також свідчить про позитивну та статистично значущу (на рівні $p < 0,05$) динаміку показника рівня розвитку критичного мислення (табл.3).

Таблиця 3

**Значення Т критерію (Вілкоксона) при порівнянні результатів
«до-» та «після-» тренінгової діагностики за показником рівня
розвитку критичного мислення
(«Тест критичного мислення» Л. Старкі)**

	Х _{ср} (до тренінгу)	Х _{ср} (після тренінгу)	p<0,05	
			Значення (Темп)	Статистичний висновок
1 група (вік 18-30)	8,95	13,42	13,24	Ткр=17; Темп>Ткр
2 група (вік 18-30)	9,20	14,40	12,80	Ткр=17; Темп>Ткр
3 група (вік 31-45)	7,08	10,84	15,90	Ткр=17; Темп>Ткр
4 група (вік 31-45)	7,72	11,78	15,08	Ткр=17; Темп>Ткр

Таким чином, можна зробити висновок, що формування навичок факт-чекінгу сприяє розвитку критичного мислення, а розроблена програма тренінгу може бути рекомендована як ефективний інструмент для досягнення цієї мети.

Дискусія

В процесі емпіричного дослідження нами було встановлено наявність кореляційних зв'язків між рівнем розвитку критичного мислення та готовністю до розпізнавання фейків. Значною мірою такі результати були прогнозовані. Однак у окремих досліджуваних було зафіксовано дещо інші результати, коли фіксувався високий рівень розвитку критичного мислення і низький рівень готовності до розпізнавання фейків. Однією з причин є недостатня обізнаність щодо SARS-CoV-2. Пройшовши вакцинацію на початку пандемії, такі досліджувані надалі не цікавились інформацією щодо поширення вірусу. В інших випадках досліджувані поспішали при виконанні завдань на розпізнавання фейків, намагаючись виконати їх якомога швидше (хоча обмежень в часі у них не було) і сприймаючи ситуацію як навчальну. Зазначені моменти свідчать про необхідність вивчення зв'язків між готовністю до розпіз-

навання фейків та окремими компонентами критичного мислення. А це, в свою чергу, спонукає до розробки відповідного діагностичного інструментарію, адже методика «Тест критичного мислення» Л. Старкі дозволяє визначати тільки інтегральний показник рівня розвитку критичного мислення і такої можливості не дає. Також варто враховувати мотивацію обстежуваних в процесі дослідження.

Висновки.

1. Розглянуто основні підходи до визначення поняття критичне мислення, а також сучасні моделі критичного мислення. Визначено, що одним із перспективних напрямів розвитку критичного мислення є формування навичок факт-чекінгу.

2. Визначено провідні маніпуляційні техніки, які використовувались у мас-медіа та соціальних мережах для поширення фейків стосовно вакцинації проти SARS-CoV-2. Здійснено добір кейсів та прикладів використання маніпуляційних технік, які було використано в запропонованій «Методиці оцінки готовності до розпізнання фейків та здатності ідентифікувати фейкову інформацію».

3. Розроблено програму тренінгу формування навичок факт-чекінгу, яка передбачає опанування технологій перевірки достовірності фото/зображень, відеоконтенту та вербального контенту. Для закріплення навичок факт-чекінгу запропоновано використовувати веб-квест. Запропонована програма пройшла успішну апробацію. За результатами діагностики доведено, що оволодіння технологіями факт-чекінгу покращує здатність до розпізнавання фейків про вакцинацію та SARS-CoV-2, підвищує резистентність користувачів соціальних медіа до маніпуляційних впливів та позитивно впливає на розвиток їх критичного мислення.

Перспективи подальших досліджень полягають в розробці та апробації комплексних тренінгових та навчальних програм, спрямованих на розвиток критичного мислення, а також у вдосконаленні інструментів діагностики рівня сформованості критичного мислення у представників різних вікових груп.

Декларація про конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність потенційних конфліктів інтересів стосовно дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Внесок авторів. Автори спільно працювали на усіма розділами і зробили однаковий внесок до цього дослідження.

Фінансування. Автори повідомляють, що дослідження було проведено в межах науково-дослідної роботи «Особистість і групи в умовах ціннісно-сислової трансформації суспільства» (номер державної реєстрації НДР: 0116U008624) кафедри соціальної психології факультету

тету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та науково-дослідної теми «Соціально-психологічні чинники розвитку громадянської компетентності студентської молоді» (номер державної реєстрації: 0119U000138) лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Подяки. Автори дякують учасникам дослідження, а також колегам з кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка та лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.

Список використаних джерел

Ennis, R. H. (2003). *Critical thinking assessment*. In D. Fasko (Ed.), *Critical thinking and reasoning. Current research, theory, and practice* (pp. 293-313). Cresskill, NJ: Hampton Press.

Halpern, D. F. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking (5th Edition)*. NY: Psychology Press.

Klooster, D. (2001). What is Critical Thinking? *Thinking classroom, Spring, 4*, 36-40./ Krippendorff, K. H. (2003). *Content Analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.

Paul, R. W. (1990). *Critical Thinking: what every person needs to survive in a rapidly changing world*. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ.

Saiz, C. & Rivas, S. F. (2016). New teaching techniques to improve critical thinking. *The Diaprove methodology. Educational Research Quarterly, 40 (1)*, 3-36.

Sosniuk, O. & Ostapenko, I. (2018). The development of medialiteracy and media competence of students in educational practice. *DisCo 2018: Overcoming the Challenges and Barriers in Open Education. Papers of 13-th International Conference*. – Prague, *Center of Higher Education Studies*, 82–89.

Луценко, Е.Л. (2014). *Адаптированный тест критического мышления Л. Старки*. Харьков.

Майерс, Д. (2006). *Психология*. Мн.: Попурри.

Мороз, О. (2020). *Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців*. К.: Yakaboo Publishing.

Садівничий, В. О. (2017). Типи, види та особливості подачі контенту кросмедіа. В. Е. Шевченко (ред). *Кросмедіа: контент, технології, перспективи : колективна моногр. Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. (с. 40–47). К. : Кафедра мультимедійних технологій і медіадизайну Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сивцова, А. (2016). *Словарный запас: трансмедиа*. Режим доступа: <https://strelkamag.com/ru/article/vocabulary-transmedia>

Соснюк, О. П. & Остапенко, І. В. (2018). Веб-квест як інструмент розвитку медіакомпетентності студентської молоді. *Український психологічний журнал, 1 (7)*, 133 –150.

Соснюк, О. П. (2007). Психологічний тренінг як засіб профілактики використання маніпуляційних технік в мас-медіа. *Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості та обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України*, 12 (3), 157–167.

Тягло, О. В. (2008). *Критичне мислення*. Харків: «Основа».

Хоменко, І. (2016). Неформальна логіка та аргументативне міркування. *Філософська думка*, 3, 34–46.

Шанковський, О. (2020). *Как распознать фейк*. Режим доступа: <https://www.stopfake.org/ru/kak-raspoznat-fejk/>

References

Ennis, R. H. (2003). *Critical thinking assessment*. In D. Fasko (Ed.), *Critical thinking and reasoning. Current research, theory, and practice* (pp. 293–313). Cresskill, NJ: Hampton Press.

Halpern, D. F. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking (5th Edition)*. NY: Psychology Press.

Klooster, D. (2001). What is Critical Thinking? *Thinking classroom, Spring*, 4, 36–40./

Krippendorff, K. H. (2003). *Content Analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.

Paul, R. W. (1990). *Critical Thinking: what every person needs to survive in a rapidly changing world*. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ.

Saiz, C. & Rivas, S. F. (2016). New teaching techniques to improve critical thinking. The Diaprove methodology. *Educational Research Quarterly*, 40 (1), 3–36.

Sosniuk, O. & Ostapenko, I. (2018). The development of medialiteracy and media competence of students in educational practice. *DisCo 2018: Overcoming the Challenges and Barriers in Open Education. Papers of 13-th International Conference*. – Prague, *Center of Higher Education Studies*, 82–89.

Lutsenko, E.L. (2014). *Adaptirovannyi test kriticheskogo myshleniya L. Starki. [Adapted test of critical thinking by L. Starkey]*. Kharkov. [in Russian].

Myers, D. (2006). *Psikhologiya. [Psychology]*. Mn.: Popurri. [in Russian].

Moroz, O. (2020). *Natsiya ovochiv? Yak informatsiya zminyuye myslennya i povedinku ukrayintsiiv. [A nation of vegetables? How information changes the thinking and behavior of Ukrainians]*. K.: Yakaboo Publishing. [in Ukrainian].

Sadivnychyy, V. O. (2017). Typy, vydy ta osoblyvosti podachi kontentu krosmedia. V. E. Shevchenko (red). *Krosmedia: kontent, tekhnolohiyi, perspektyvy : kolektychna monohr. [Crossmedia: content, technologies, perspectives: collective monogr.]*. Instytut zhurnalistyky Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. (s. 40–47). K. : Kafedra multymediyinykh tekhnolohiy i mediadyzynu Instytutu zhurnalistyky Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].

Sivtsova, A. (2016). *Slovarnyyi zapas: transmedia. [Vocabulary: transmedia]*. Access mode: <https://strelkamag.com/ru/article/vocabulary-transmedia> [in Russian].

Sosniuk, O. P. & Ostapenko, I. V. (2018). Veb-kvest jak instrument rozvytku mediakompetetnosti shkol'nykh molodi. [Web-quest as a tool for developing media competence of student youth]. *Ukrainskyy psykholohichnyy zhurnal*, 1 (7), 133–150. [in Ukrainian].

Sosnyuk, O. P. (2007). Psykholohichnyy treninh yak zasib profilaktyky vykorystannya manipulyatsynykh tekhnik v mas-media. [Psychological training as a means of preventing

the use of manipulation techniques in the mass media]. *Aktualni problemy psykholohiyi. Problemy psykholohiyi tvorchosti ta obdarovanosti. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrayiny*, 12 (3), 157–167. [in Ukrainian].

Tyahlo, O. V. (2008). Krytychne myslennya. [Critical thinking]. Kharkiv: «Osnova». [in Ukrainian].

Khomenko, I. (2016). Neformalna lohika ta argumentatyvne mirkuvannya. [Informal logic and argumentative reasoning]. *Filosofska dumka*, 3, 34–46. [in Ukrainian].

Shankovskiy, O. (2020). *Kak raspoznat feyk. [How to recognize a fake]*. Access mode: <https://www.stopfake.org/ru/kak-raspoznat-fejk/> [in Russian].

Abstract

Sosniuk O. P.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),
Associate Professor (docent),
Social Psychology Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: oleh.sosniuk@knu.ua

Ostapenko I. V.,

PhD (Candidate of Psychological Sciences),
Senior Researcher,
Laboratory for Psychology of Youth Political
Behavior,
Institute for Social and Political Psychology
of NAES of Ukraine
E-mail: ostapenko.iryana.vit@gmail.com

Stoliarova D. O.,

4th year student,
Faculty of Psychology,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
E-mail: stoliarovadaria@gmail.com

FACT-CHECKING AS A TOOL OF DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF SOCIAL MEDIA USERS

The article is devoted to the study of the peculiarities of use of fact-checking technologies for the development of critical thinking of social

media users in training conditions. The main approaches to defining the concept of critical thinking, as well as some modern models of critical thinking, are considered. One of the promising areas of development of critical thinking is the fact-checking skills' acquisition. A methodology for assessing the readiness to recognize fakes and the ability to identify fake information is proposed (on the example of reports about SARS-CoV-2). The leading manipulation techniques used in the mass media and social networks to spread fakes about vaccination against SARS-CoV-2 have been identified. A training program for the development of comprehensive fact-checking skills is presented, which involves checking the authenticity of photos/images, video content, and verbal content. To consolidate fact-checking skills, it is suggested to use a web quest. The proposed program for the development of civic competence has been successfully tested. According to the results of diagnostics, it has been proven that mastering fact-checking technologies improves the ability to recognize fakes about vaccination and SARS-CoV-2, increases the resistance of social media users to manipulative influences, and has a positive effect on the development of their critical thinking. Prospects for further research consist of the approbation of comprehensive training and educational programs aimed at the development of critical thinking, as well as the improvement of diagnostic tools for the level of critical thinking's formation in representatives of different age groups.

Key words: *fact-checking critical thinking, mass communication, social media, media content, fake news, resistance to manipulation, training.*

Отримано – 2 жовтня 2021

Рецензовано – 7 жовтня 2021

Прийнято – 10 жовтня 2021

Received – October 2, 2021

Revision – October 7, 2021

Accepted – October 10, 2021